

SEYİDLƏR I YAŞAYIŞ YERİ VƏ NEKROPOLU

*Vaqif ƏSƏDOV,**AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun
aparıcı elmi işçisi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru,
vaqif-amea@rambler.ru***AÇAR SÖZLƏR:** *yaşayış yeri, nekropol, kenotaf qəbirlər.***КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:** *поселение, некрополь, кенотафы.***KEY WORDS:** *settlement, necropolis, cenotaphs.*

Seyidlər I abidəsi Samux rayonunun eyni adlı kəndinin ərazisində yerləşir. 2015-ci ildə cənub neft kəmərinin çəkilişi zamanı burada kəmər dəhlizi üzərində 124x4 metrlik bir sahədə arxeoloji qazıntı işləri aparılmışdır. Bunun üçün qazıntı sahəsi hər biri 4x4 m olmaqla 31 kvadrata bölünmüşdür (sonradan daha bir kvadrat artırılaraq kvadratların sayı 32-yə çatdırılmışdır).

Qeyd edək ki, ilk 5 kvadratda yer səviyyəsindən 50-60 sm dərinliyədək arxeoloji materiallar aşkar edilmişdir. Bunlar saxsı qab fraqmentlərindən, dən daşlarından və sürtgəcdən ibarətdir. 60 sm-dən başlayaraq kvadratlarda lal təbəqə izlənilsə də, artıq 90 sm dərinlikdə 3 saylı kvadratın cənub-qərb divarına bitişik iri bir təsərrüfat küpünün aşağı hissəsi və digər saxsı qablara məxsus fraqmentlər aşkarlanmışdır. Açıq boz rəngdə olan bu küp böyrü üstə düşmüşdü. Enli və yastı oturacağıının diametri 18 sm idi.

Küpün tam üzə çıxarılması üçün kvadratın cənub divarı əlavə olaraq 1 m həcmində genişləndirildi. Yer səviyyəsindən 40 sm dərinlikdən başlayaraq əlavə olunmuş hissədən saxsı qab fraqmentləri üzə çıxmağa başladı. Bunlar əsasən boz və qara rəngli qab qırıqlarından ibarət idi. Keramika nümunələri yer səviyyəsindən 1,2 m dərinliyədək çıxmaqda davam edirdi.

Qeyd edək ki, növbəti kvadratların qazıntıları zamanı zəngin arxeoloji materiallar əldə edilməsə də, saxsı qab qırıqları çıxmaqda davam edirdi. Bunların içərisində maraqlı tapıntı kimi sal qaya daşını göstərmək olar. Dördkünc formalı olan bu yastı daş 17 saylı kvadratda, yer səviyyəsindən 50 sm dərinlikdə aşkar edildi. Daşın ölçüləri 50x47x12 sm idi.

Lakin 28 saylı kvadratdan başlayaraq vəziyyət dəyişdi. Yer səviyyəsindən 45-50 sm dərinlikdə kvadratın şimal divarı tərəfdə parçalanmış vəziyyətdə olan saxsı qablar

aşkar edildilər. Qablardan biri dar boğazlı bardaq tipli idi. Ağzı dəyirmi olan bu qabın alçaq və dar boğazı armudvari formalı gövdəyə keçirdi. Digər 2 qab kvadratin şimal divarına bitişik yerləşirdi. 2-ci qab şişman gövdəli idi. 3-cü qabın qulpunun və dəstəklə qapağının olduğu görünürdü. Müşahidələr buranın qəbir yeri olduğunu söyləməyə əsas verirdi. Doğrudan da qabların ətrafı tam təmizləndikdən sonra qəbir üzə çıxdı (**1 saylı**). Əvvəl aşkar edilmiş qablardan əlavə digər qabların da üstü açıldıqdan sonra onların şərq-qərb istiqamətində düzüldüyü məlum oldu.

Bu düzümdə ilk olaraq şişman gövdəli iri saxsı qabın salamat qalmış aşağı hissəsi yerləşirdi. Ondan qərbdə eyni ölçülü digər iri bir qab qoyulmuşdu. Onun üst hissəsi dağılaraq qabın üstünə tökülmüşdü. Qeyd olunduğu kimi, bu qabın qırıqları arasında kəsikdə lentvari olan qulp və qapaq dəstəyi də var idi. Bu iki qabın arasında onlardan bir qədər şimalda orta həcmli armudvari gövdəli bir küpə yerləşirdi. 2-ci böyük qabın şimalında, ona bitişik daha bir iri həcmli geniş ağızlı saxsı qab var idi. Qabın ağız kənarı yastı olub, birbaşa şişman gövdəyə keçirdi. Qabın ağızının altını nazik qabarıq paralel zolaqlar dövrələyirdi. Bu zolaqlardan aşağıda qabarıq dalğavari zolaq keçirdi. Bu qabdan qərbdə kiçik həcmli xeyrə tipli qab qoyulmuşdu. Xeyrənin cənubunda isə qara rəngli orta həcmli armudvari gövdəli növbəti qabın yuxarı hissəsi aşkar edildi. Sonuncu qabdan cənubda əvvəl qeyd olunmuş armudvari gövdəli bardaq yerləşirdi. Bardağın qərbində daha bir qara rəngli iri xeyrə, ondan şimalda isə qara rəngli piyalə aşkar edildi. Onlardan şimalda növbəti iri qab üzə çıxdı. Bu dar boğazlı şişman gövdəli bir qab idi. Yuxarı hissəsində iki cəftəvari qulpu var idi.

Qəbir təmizlənmədən kiçik həcmli xeyrə ilə sonuncu qab arasında 2 tunc qolbaq tapıldı. Bunlardan biri nazik tunc məftildən hazırlanmışdı, digəri irihəcmli və qalın idi. Burada həmçinin bir neçə əqiq muncuq və insan skeletinə aid olması ehtimal edilən oxşalanmış fraqmentlər üzə çıxdılar. Sonuncu qabın cənub-qərbində ona bitişik olan piyalə tipli daha bir saxsı qab, ucları qapalı olan iri qolbağın yanında isə tunc üzük tapıldı. Piyalənin içərisində tunc zəncirvari bəzək əşyasının fraqmentləri yerləşirdi.

Daha bir dar ağızlı bardaq tipli təkqulplu qabın altından çıxdı. Bundan əlavə, qəbir kamerası təmizlənen zaman daha 3 saxsı qaba məxsus fraqmentlər aşkar edildi. Beləliklə, 1 saylı qəbirdəki qabların sayı 15-ə çatdı. İnsana məxsus olması ehtimal edilən oxşalanmış sümük fraqmentlərini nəzərə almasaq, qəbirdə skeletə rast gəlinmədi. Qəbir kamerasının ölçüləri 2,3x1,3 m, dərinliyi 50 sm idi.

Qəbir № 2. Bu qəbir 28 və 29-cu kvadratların kəsişməsində, yer səviyyəsindən 80 sm dərinlikdə aşkar edildi. Qəbir kamerasının qərbindəki ilk qab geniş ağızlı qazan tipli saxsı qab idi. Bu qabın cənubunda

ona bitişik qazança tipli ikinci qab, öz növbəsində bu qabın cənubunda isə yenə də qaba bitişik dar ağızlı şişman gövdəli bir küpə yerləşirdi. Qazan tipli ilk qabın şimal-qərbində isə ona bitişik olan orta həcmli dayaz boşqab qoyulmuşdu.

Bu qablardan şərqə doğru 30 sm aralıda daha 3 iri qab üzə çıxdı. Birinci qab dar ağızlı şişman gövdəli küpə idi. İkinci qabın yalnız aşağı hissəsi sağlamat qalmışdı. Bu qab da şişman gövdəli idi. Bu iki qaba cənubdan bitişən üçüncü qab isə irihəcmli qazan tipli qab idi. Bu 7 qabdan başqa qəbir kamerasında digər avadanlığa və insan skeletinə rast gəlinmədi. Qəbir kamerası 1,8x1 m ölçüsündə idi.

3 №-li qəbir. Bu nekropolun üçüncü qəbri 31 sayılı kvadratda aşkar edildi. Qəbir yer səviyyəsindən 90 sm dərinlikdə yerləşirdi. Dairəvi formalı olan qəbir kamerasının diametri 1,3 m idi.

Kameradakı saxsı qablar şərq-qərb və şimal-cənub istiqamətində aşağıdakı qaydada düzülmüşdülər.

Şərq-qərb istiqamətində:

1. Geniş ağızlı qab. Şişman gövdəlidir.
2. Ona bitişik olan iki qulplu kasa tipli kiçik qab.
3. Dar ağızlı armudvari gövdəli qab. Qulaqcıq şəkilli iki iri dik qulpu vardır.
4. Geniş ağızlı şişman gövdəli küpə (ağzının diametri 30 sm).

Şimal-cənub istiqamətində (şərq-qərb istiqamətində qoyulmuş 1 və 2 sayılı qablarla kəsişirlər):

5. Kiçik həcmli geniş ağızlı küpə. Üstündə cızma dalğavari naxışlar vardır (ağzının diametri 14 sm, gövdəsinin diametri 18 sm).
6. Dar ağızlı şişman gövdəli qab. İki dik cəftəvari qulpu vardır. Ağzı gövdə səviyyəsində olub birbaşa gövdəyə keçir (ağzının diametri 6 sm, gövdəsinin diametri 30 sm).
7. Geniş ağızlı şişman gövdəli qab. Ağzı qısa olub, yana qatlanır.

Qazıntıların gedişatında bu sərəya qoyulmuş kiçik kasa tipli qabın böyrünə bitişik kəsikdə dəyirmi olan, paslanaraq çürümüş dəmir bir məmulatın qırıqları tapıldı. Şərq-qərb istiqamətində yerləşən 4-cü qabın altından isə daha bir dar ağızlı qabın (11) qırıqları üzə çıxdı.

3 №-li qəbrin ətrafı genişləndirildiyi zaman burada tapılmış qablardan 50 sm qərbdə daha 3 qab aşkar edildi. Bu qabların da 3 №-li qəbrə aid olması şübhə doğurmurdu. Qablar bir-birlərinə bitişik yerləşmişdilər.

8. Qablardan biri şişman gövdəli, ağzı birbaşa gövdəyə keçən iri küpə idi; oturacağı dar və yastıdır

(ağzının d.-16 sm, gövdəsinin d.-30 sm, oturacağı d.-14 sm).

9. Onun şimalında bikonik formalı qazança tipli bir qab yerləşirdi. Onun ağıza birləşən şaquli istiqamətli iki cəftəvari qulpu var idi (ağzının d.-10 sm, gövdəsinin d.-16 sm).

10. İri küpənin qərb tərəfində yerləşən növbəti qab dopu tipli kiçik bir qab idi. Ağzı azca yana qatlanırdı (ağzının d.-8 sm, gövdəsinin d.-10 sm).

Beləliklə, 3-cü qəbirdən tapılan qabların sayı 11-ə çatdı. Burada da hansısa dəmir məmulatın qırıqları istisna olmaqla, başqa bir avadanlıq və insan skeleti yox idi.

4 №-li qəbir. Qəbir 32 sayılı kvadratın şimal divarına bitişik, qərb divarından 1,3 m aralıda yerləşirdi. Qəbir kamerası yer səviyyəsindən 90 sm dərinlikdə aşkar edildi. Kameradakı saxsı qabların düzülüşü şimal-cənub istiqamətində getdikdən sonra qərbə tərəf yönəlirdi. Qablar sanki qəbir kamerasının hüdudları boyu düzülmüşdülər. Bundan əlavə, kameranın içərisində də qablar yerləşdirilmişdi. Qabların düzülüşü aşağıdakı şəkildə idi.

Şimal-cənub istiqamətində (75 sm uzunluğunda):

1. Dar boğazlı armudvari gövdəli bardaq. Şaquli istiqamətli cəftəvari qulpu vardır.
2. Şişman gövdəli küpə. Qulaqcıq şəkilli iki dik qulpu vardır.

Şərq-qərb istiqamətində (70 sm uzunluğunda):

4. Dar boğazlı şişman gövdəli küpə. Çıxıntı şəkilli qulpu vardır.
5. Dar ağızlı şişman gövdəli küpə. Şaquli istiqamətli enli cəftəvari qulpu vardır.
6. Geniş ağızlı iri qab. Ağzı yana qatlanır.

Onlardan şimalda:

7. Geniş ağızlı şişman gövdəli qab.
- 8, 9, 10. Geniş ağızlı daha üç qabın hissələri.

Qəbir kamerasının ölçüsü 1,2x1,1 m idi. Bu qəbirdə də həmçinin 10 saxsı qabdan başqa arxeoloji material və insana məxsus skelet, yaxud onun fraqmentləri aşkarlanmadı.

Beləliklə, Seyidlər I abidəsində aparılan arxeoloji qazıntılar burada yaşayış yerinin mövcudluğunu üzə çıxartdı. Məlum oldu ki, abidə arxeoloji cəhətdən qərb və cənub-qərb istiqamətində zənginləşməyə başlayır və ehtimal ki, bu qazıntı sahəsi yaşayış məskəninə periferiyasına düşür. Qazıntıların gedişatında yaşayış yerinin şimal-şərqində torpaq qəbirlərin üzə çıxması da bu fikri bir daha sübut etdi. Aşkar edilmiş torpaq qəbirlərdə mərhumların olmaması bu qəbirləri kenotaf qəbir tiplərinə aid etməyə əsas verir. Qeyd edək ki, skeletsiz qəbirlərə öyrənilən dövrün bəzi nekropollarında da rast gəlinmişdir. Buna misal olaraq Tovuzçay nekropolunu göstərmək olar [1, s. 152-153]. Ümumiyyətlə, bu tip qəbirlər erkən tunc dövründən başlayaraq erkən dəmir dövrünədək bir tarixi mərhələ ərzində mövcud olmuşlar [2, s. 59]. Məsələn, müəllifin də iştirak etdiyi Xızı rayonunun Sitalçay kurqan çölündəki Kür-Araz mədəniyyətinə aid olan 6 kurqanın qazıntıları zamanı bütün qəbir kameralarında insan skeletinə rast gəlinməmişdir [3, s. 139-144]. Eyni sözləri

erkən dəmir dövrünə aid Borsunlu kurqanlarının bəzi kurqanaltı qəbirlərinə də aid etmək olar. Bu cür qəbirlərin avadanlığı skeletli qəbirlərin avadanlığından heç bir şeylə fərqlənmir. Qəbirlərin strukturu və əldə edilmiş arxeoloji materialların təhlili Seyidlər I torpaq qəbirlərinin son tunc-erkən dəmir dövrünə (e.ə. XII-IX əsrlər) aid olduğunu göstərir.

ƏDƏBİYYAT

1. Гусейнов М.М. О погребальных обрядах Товузчайского некрополя, Кавказ - Археология и Этнология // Международная научная конференция. Материалы, Шамкир, 2008.
2. Müseyibli N.Ə. Zəyəmçay nekropolunun arxeoloji qazıntıları // Azərbaycanın arxeologiyası və etnoqrafiyası, Bakı, 2004, № 2.
3. Q.O.Qoşqarlı, V.A.Əsədov, T.D.Babayev. Sitalçay kurqanları. Azərbaycanda arxeoloji tədqiqatlar, 2011, Bakı, 2012.

Вагиф Асадов

ПОСЕЛЕНИЕ И НЕКРОПОЛЬ СЕЙИДЛЯР I

РЕЗЮМЕ

В статье говорится об археологических раскопках, проведенных на древнем поселении Сейидляр I, расположенном на территории одноименного села в Самухском районе. Раскопки проводились в рамках проекта трубопровода «Шахдениз-2». К сожалению ограниченность раскопочного участка (4x4 м) не позволила полноценно изучить данное поселение. Исследования показали, что с археологической точки зрения памятник становится богаче в западном и юго-западном направлении, и исследуемый участок является периферией этого поселения. Выявленные на северо-восточной стороне грунтовые могилы косвенно подтверждают этот вывод.

Vagif Asadov

SETTLEMENT AND NECROPOLIS SEYIDLAR I

SUMMARY

The article refers to the archaeological excavations carried out at ancient settlement Seyidlar I located in the eponymous village in Samukh region. The excavations were conducted within the framework of the pipeline project "Shah Deniz-2". Unfortunately, the limitation of excavation area (4x4 m) did not allow to fully explore this settlement. The researches have shown that from an archaeological point of view the monument gets richer in the western and south-westerly direction, and the study site is the periphery of the settlement. The graves identified in the north-east side of the ground marginally confirm this conclusion.